

մաններու մէջ կը գտնուէին եւ փութով իրենց աչքը դէպի Հոռոմ դարձուցին: Ինչպէս յաճախ անհատին, նմանապէս մարդկութեան պատմութեան մէջ աննպաստ դէպքեր գործունէութեան ուղղութիւնը կը փոխեն, երբեմն նաեւ նոր ճշմարտութիւններ ցոյց կու տան: Պիտի տեսնենք դէպքերու ընթացքին եւ յոյներու բերնէն իսկ պիտի լսենք՝ թէ քաղաքական տեսակէտը չէր որ կը մղէր այն ժամանակի յոյները դէպ ի Հոռոմ, դէպ ի եկեղեցական միութիւն, ինչպէս յետոյ պատճառաբանեցին միութեան դրժողները. այլ Հաւատքի նոյնութիւն, երկու եկեղեցիներու Հայրերուն ու Վարդապետներուն դաւանաբանական նոյնութիւն, իսկ տարբերութիւն լոկ բառական. քրիստոնէական կըրօնքին հիմը կազմող Ս. Խորհուրդներուն նոյնութիւն, իսկ տարբերութիւն լոկ ծիսական ու ազգային, եւ Հոռոմ ամենեւին չգպաւ այդ ծիսական ու ազգային տարբերութեանց, այլ ընդհակառակն յարգեց զանոնք:

Մինչ միւս կողմէն բաժանումի պատճառները եղած էին լոկ անձնական շահախնդրութիւններ, չգոհացուած պահանջներ անտեղի պատիւներու. պահքի, մաղի, մօրուքի եւ այլ աննշան իրերու շուրջ յոյներու կողմէն դիտումնաւոր առարկութիւններ: Ինչպէս կը տեսնենք, իրեր որ քրիստոնէական կրօնքի բարձրութեան վրայ ոչ մէկ անպատեհութիւն կամ տրատ կը դնեն, այդ եկեղեցական արկածախնդիրներու կողմէն երկու եկեղեցիներու հաւատալիքներուն եւ սկզբունքներուն միջեւ իրեւ միջնորմ դրուեցաւ, եւ պահքի ու մաղի համար եկեղեցին, քաղաքակրթութիւնը եւ մարդկութեան ուժերը երկուքի բաժնուեցան, հետագային տեղի տալով նոր բաժանումներու եւ ստորաբաժանումներու:

ՄԻՈՒԹԵՆԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՓՈՐՁՆԵՐ

Եկեղեցական Միութեան առաջին քայլերը շատ կանուխէն առնուեցան. 1204ին, 1205-6ին, 1232ին նուիրակներու փոխա-

նակութիւններ Հոռոմի եւ Բիւզանդիոնի միջեւ, հուսկ 1274ին Լիւոնի ժողովը յոյն նուիրակներու մասնակցութեամբ: Նոյն գործառնութիւնները կը շարունակուին դարձեալ 1300ին զրեթէ բոլոր տեսողութեամբ: Բայց ասոնք մնացին փորձեր. ժամանակները տակաւին չէին հասունցած, եւ Արեւելքի մէջ տարբեր պարագաներ, իսկ Արեւմուտքի մէջ կրօնական վէճեր կը զրադեցնէին հասարակաց ուշադրութիւնը:

1417ի նոյեմբեր 11ին Հոռոմի քահանայապետական աթոռը կը բարձրանար Մարտինոս Ե. որ վերաշինութեան հետ շուտով վերսկսաւ Միութեան գործը. 1411ին Գոսթանցայի ժողովը նախապատրաստութեան շրջան մը եղաւ, եւ մինչ Մարտինոս Ե. կը պատրաստէր ծրագիրը Պաղիւլէայի ժողովին, վախճանեցաւ: Իրեն յաջորդեց Եւգինէոս Դ. 1431 Մարտ 3ին, որուն օրով տեղի ունեցաւ Փլորենտիոյ (Ֆիրենցէ) Տիեզերական ժողովը, որու սկզբնաւորութիւնը դրուեցաւ Պաղիւլէայի մէջ:

1431 Յուլիս 22ին, Պաղիւլէայի մէջ, Եւգինէոս Դ. ի նուիրակներուն նախագահութեամբ բացուեցաւ որոշուած ժողովը, որ իր մէջ բաղմամբիւզ գործունէութիւն մը կ'ամփոփէր. — Եկեղեցական բարեկարգութիւն, Պոհեմական հերձուածին դէմ նախադուշական միջոցներ, բայց զլխաւոր հարցը, որուն համար նախապէս ծրագրուեցաւ՝ Արեւելքի եկեղեցիներուն հետ Միութեան գործն էր. սակայն Պաղիւլէայի մէջ դէպքերը տարբեր դոյն առին:

Պաղիւլէայի ժողովականները մէկ քանի անհանդարտներու առաջնորդութեան տակ չափազանց փութկոտ գործունէութիւն ցոյց տուին, եւ Հոռոմէն անկախ՝ ձեռք զարկին Միութեան գործին. հարց մը, ուր ամենէն մեծ հանդարտութիւնը եւ խոհեմութիւնը կը պահանջուէր: Ինքնազուլիս եւ զաղտնօրէն, 1433ի սկիզբները, պատուիրակութիւն մը զրկեցին Պոլիս, հրաւիրելով կայսրը ու պատրիարքը իրենց հետեւորդներով: Յոյն պատուիրակութիւնը եկաւ Պաղիւլէա, հաղորդելով սակայն

թէ՝ Յոյները Պաղիւլէայի Միութեան Ժողովին հրաւերը կ'ընդունէին հետեւեալ երկու բացայայտ պայմաններով.

ա. — Պաղիւլէայի ժողովին եւ Յունաց միջեւ գոյացուելիք Միութեան դաշնագիրը հաւանութեամբը պիտի ըլլար եւ պիտի ենթարկուէր Հոռոմի Քահանայապետին՝ Եւգինէոս Դ. ի վաւերացումին:

բ. — Յոյները պիտի չճանչնային Պաղիւլէայի ժողովին Տիեզերականութեան եւ Միութեան ժողովի հանգամանքը՝ եթէ Եւգինէոս Դ. եւ Արեւելքի Պատրիարքութիւնները ներկայ չըլլային անձամբ կամ ներկայացուցիչով: Եւ գործին յաջողութեան համար առաջարկեցին ու փափաքեցան որ ժողովը Պոլսոյ մէջ գումարուէր⁽¹⁾:

Պաղիւլէայի ժողովականները մեծ պատասխանատուութիւն ունին հետագայ դէպքերուն մէջ, որովհետեւ մերժեցին յունաց վերջին առաջարկը, որմէ իրապէս մեծ բարիք կը կանխատեսուէր ժամանակակիցներու իսկ արտայայտութեանց համաձայն. նմանապէս ընդդիմացան սիրաշահական տեսակէտներուն ու փափաքին Եւգինէոս Դ. ի, որ յունաց համամիտ, կողմնակից էր որ ժողովը Պոլսոյ մէջ գումարուէր, մինչ Պաղիւլէայիք՝ կամ Պաղիւլէա կամ Աւինեոն կը պնդէին եւ կամ ուրիշ քաղաքներ:

Պաղիւլէայի այս ժողովը նոյն տարւոյն (1433) հրաւիրադիր զրկեց նաեւ Հայոց թուղթը զրկուեցաւ Եսայի եւ Յովհաննէս եպիսկոպոսներուն, որոնք Պոլիս կը գլուխէին: Այս մասին պիտի դառնանք երբ Հայոց մասին պիտի խօսինք:

Անտեղեակ Պաղիւլէայի ժողովին պատուիրակութեան, Եւգինէոս Դ. Պոլիս նուիրակ զրկեց իր հմուտ եւ լեզուադէտ քարտուղարը, Քրիստափոր Գարադոն, 1433ի Յուլիսին, ուղղակի բանակցելու յունաց Յովսէփ պատրիարքին եւ Յովհաննէս Ը. Բալէոլոգ կայսեր հետ: Գարադոն Պոլսոյ մէջ խօսեցաւ նաեւ Հայոց Եսայի եպիսկոպոսին հետ եւ Արեւելքի տրամադրութեան մասին զոհացուցիչ լուրերով վերա-

դարձաւ. եւ Եւգինէոս Դ. էն նոր հրահանգներ ստանալով, 1434ի Յուլիսին կըրկին մեկնեցաւ Բիւզանդիոն. համաձայնեցաւ յունաց հետ որ Միութեան Տիեզերական ժողովը Պոլսոյ մէջ գումարուի, ուր Եւգինէոս Դ. իր ներկայացուցիչին հետ պիտի զրկէր նուիրապետներ, աստուածաբանութեան հմուտ վարժապետներ եւ իրաւագէտներ, լայն իրաւունքներով օժտած: Հոս պիտի հաւաքուէին նաեւ Արեւելքի միւս Պատրիարքութիւնները, քննութեան պիտի առնուէին հարցերը եւ պիտի խօսուէր Միութեան շուրջ: Ժողովին գումարումին եւ ամենուն ճանապարհի ծախսերուն հոգածութիւնը Յունաց կայսրը իր վրայ յանձն առաւ⁽²⁾:

Յաջող ապագայ կրնայինք գուշակել, եթէ ծրագիրը իրականութիւն գտնէր:

Յոյները երկու պատուիրակութեանց միջեւ մէկ կամ միւս կողմը պէտք էին հակիլ. եթէ իրենց քաղաքական աննպաստ կողմերը նկատի առնէին, պէտք էին նախընտրել Պաղիւլէա երթալ, որովհետեւ անկէ մեծագոյն օգնութիւն կրնային յուսալ թուրք վտանգին դէմ. որովհետեւ Պաղիւլէայիք աւելի բաղմամբիւ պաշտպաններ եւ աւելի մեծ օժանդակութիւններ ունէին. ի սկզբան իրեն հետ էին Եւրոպայի մեծ իշխանութիւնները, Գերմանիոյ Սիւրկիզմոնտ կայսրը, Սպանիոյ, Ֆրանսայի եւ նոյն իսկ Իտալիոյ մեծ դքսութիւնները, Սաւոյիոյ եւ Միլանի ինչպէս Հոռոմի Քոլոննաները եւ ուրիշներ: Քիչ ժամանակ վերջ Պաղիւլէայիք աւելի մեծ նպաստներ եւ զինուորական ուժեր ալ խոստացան, եթէ Յոյները Պաղիւլէայի կողմը անցնէին. հակառակ պարագային, նոյն տէրութիւնները կը սպառնային Բիւզանդիոնի հանդէպ աննպաստ քաղաքականութիւն բռնել եւ ոչ Գերմանիա, ոչ Սպանիա, ոչ Ֆրանսա եւ ոչ Իտալիոյ մեծ մասը պիտի չմասնակցէին Եւգինէոս Դ. ի գումարած ժողովին⁽³⁾:

(1) Hefele. 877-878:

(2) Cecconi. 62:

(3) Cecconi. 194-200:

Միւրոքիւլոս յոյն պատմագրէն կը տեղեկանանք որ Գերմանիոյ Սիկիլիոյն կայսրը, որ սկիզբները այնքան կը հետապնդէր յոյները Արեւմուտքի մէջ ժողով մը գումարելու նպատակաւ, այն օրերուն Յունաց կայսեր կը դէր որ ետ կենայ Իտալիա մեկնելու ծրագրէն (Սիւր. Գ. ԺԳ.) :

Նոյն սպանական դերքը բռնեց նաեւ Ամուրատ Սուլթանը. իր զինակցութիւնը խոստացաւ Յունաց կայսեր, եթէ ասիկա Իտալիա չերթար եւ Լատիններուն չդէմէր. յոյն պատմագիրը հոս կը պատարաւ կէ կայսրը, որ ոչ բարեկամներուն (Արեւմուտքի պետութիւնները) եւ ոչ թշնամիներուն (Ամուրատ) խորհուրդին ականջ չդրաւ եւ իր ծրագրէն ետ չկեցաւ (Սիւր. Գ. ԺԴ.) :

Յոյները չհեռացան Եւգինէոս Դ.էն. անշուշտ մեծ ուժ մը տեսան Գահանայապետին մէջ, որ նիւթական ուժ չէր կրնար ըլլալ. որովհետեւ բոլոր պատմական աղբիւրները եւ պատմութիւնը հակառակը կը վկայեն. բարոյական հեղինակութեան ուժը պէտք էր ըլլար անիկա :

Ք. Գարադոն շրջեցաւ արեւելք. Երուսաղէմի մէջ հանդիպեցաւ վերեւ յիշուած Եսայի եպիսկոպոսին, որուն յանձնեց Եւգինէոս Դ.ի կողմէ միութեան հրաւիրագիրը եւ անկէ ստանալով առ Եւգինէոս Դ. 1934 Նոյեմբեր 1ին գրուած պատասխան մը, վերադարձաւ 1435ի Յունիսի մէջ Եւգինէոս Դ.ի քով :

Դառնանք Պաղիւէա : Ժողովականներուն մէջ տարակարծութիւն ծագած էր Միութեան ժողովատեղւոյն եւ Եւգինէոս Դ.ի այս մասին ունեցած տեսակէտներուն շուրջ : Յոյն պատուիրակները և ողջամիտ փոքրամասնութիւնը յարեցան Եւգինէոս Դ.ի, որ երեք տարի նուիրակներով եւ համբերատար միջոցներով ուղեց սիրով վերջացնել խնդիրը, բայց զուր անցան :

Նոյն սիրաշահական նպատակով դիմումներ կատարեց նաեւ Յունաց կայսրը. բայց անօգուտ. շատ նշանակալից է իր մէկ զբաժը Պաղիւէացիներուն, որով կ'ըսէր

«Եթէ այս առիթով Միութիւնը չիրականայ, ապագային համար ոչ մէկ յոյս կայ» :

1437ին Պոլսէն Իտալիա եկան երկու յոյն պատուիրակներ, Յովհաննէս Դիսսիպադոս եւ Էմմանուէլ Վուլոթի, որոնք Պոլոնիոյ մէջ Եւգինէոս Դ.ի ներկայանալէն վերջ, ուղղուեցան դէպի Պաղիւէա. երբ տեսան թէ Պաղիւէայի ժողովականներու մէկ մասը տակաւին յամառօրէն կը շարունակէր իր ընթացքը Եւգինէոս Դ.ի դէմ եւ հակառակ նախապէս կատարուած յոյն պաղիւէական համաձայնութեան, դեռ Աւինեոնը կը պաշտպանէին իրր ժողովատեղի, դրդուած Առլի քարտինալին դիտումներէն, այն ատեն Յովհ. Դիսսիպադոս Պաղիւէայի Ժողովքին առջեւ պաշտօնապէս բողոքեց եւ 15 Փետրուարին բողոքագիր մը շարադրեց, որով գործին ձախողութեան ծանր պատասխանատուութիւնը Պաղիւէայի ժողովականներուն կը վերադէր. ուր խօսելով Եւգինէոս Դ.ի մասին, կ'ըսէ. «Որովհետեւ, ինչպէս Բսիմ Բիշտ եւ կ'ըսեմք, որ իր (Եւգինէոսի) ներկայութիւնը աւելի քան անհրաժեշտ է այս գործին մէջ եւ առանց անոր չենք յուսար որ բարի արդիւնք մը յառաջ քերենք» . կը յիշեցնէ առաջին խօսակցութեան ատեն Յունաց կողմէ գրուած պայմանը, որ եթէ Քահանայապետը ներկայ չըլլար ժողովին, Յոյները իրենց տեղէն պիտի չշարժէին :

Այս ժամանակէն սկսեալ Յոյները խղեցին ամէն յարաբերութիւն Պաղիւէայի հետ եւ պատուիրակները Եւգինէոս Դ.ի քով դարձան. իսկ Պաղիւէայի Պոլիս զրկած վերջին պատուիրակութիւնը, 1437 Նոյեմբեր 2, յուսախաբ վերադարձաւ Պաղիւէա : Պաղիւէայի այս ժողովը խռովայոյզ կեանք մը ունեցաւ. զօրաւոր տարրը հեռացաւ անկէ եւ մնացած սակաւաթիւներու հաւաքոյթը միւլար սկզբունքներու երթալով չարաժողովի մը վերածուեցաւ եւ ի վերջոյ Եւգինէոս Դ.էն դատապարտուեցաւ :

Պոլսոյ մէջ Եւգինէոս Դ.ի նուիրակները եւ Յոյները համաձայնեցին Միութեան

Ժողովին շուրջ, որ տեղի պիտի ունենար Եւգինէոս Դ.ի զահակալութեան տակ. սիրաշահական տեսակէտներով երկու կողմերն ալ հրաժարեցան Պոլսոյ մէջ գումարելու ծրագրէն. Ժողովատեղի որոշեցին Արեւմուտքի մէջ, Իտալիոյ քաղաքներէն մէկը՝ Ֆերրարա, ուր դիւրութեամբ պիտի կարենային խմբուիլ արեւելքի եւ արեւմուտքի ժողովականները, այսպէս միութեան յորդորելու համար ժողովականները Պաղիւէայի, որ տակաւին չէր դատապարտուած :

Այս երկրորդ պարագային Եւգինէոս Դ. պիտի հողար Յոյներու փոխադրանքները, ճանապարհի եւ յարակից ծախսերը : Արեւմուտք սկսաւ քաղաքականօրէն փոխուիլ. մեծաւ Պաղիւէայի մեծագոյն պաշտպանը՝ Սիկիլիոն կայսրը :

Ֆերրարայի դուքսը Եւգինէոս Դ.ի ընծայեց հարկ եղած բոլոր դիւրութիւնները ժողովին գումարումին եւ ժողովականներու բնակութեան համար. նմանապէս դրամական մեծ նպաստներ ըրաւ յոյներու ճամբորդութեան համար :

Միութեան ծրագիրը կը բովանդակէր ոչ միայն Բիւզանդիոնի Յոյն եկեղեցին, այլ նաեւ կայսրութենէ դուրս գտնուած յունածէս եկեղեցիները : Արդէն 1436ին Բիւզանդիոնի կայսրը Յովհ. Բալէոլոգ, հրաւիրեց իր կայսրը Յովհ. Բալէֆաւալիոյ, Անտիոքի եւ Երուսաղէմի պատրիարքութեանց, Միութեան ժողովին հրաւիրելով զանոնք : Ասոնք կայսեր յայտնեցին թէ, ճամբաներու եւ քաղաքական վտանգաւոր կացութեանց պատճառով չէին կրնար անձամբ ներկայ գտնուիլ ժողովին : Բայց ամէն պատրիարք զրկեց իր գործակատար պատուիրակը, անհրաժեշտ իշխանութիւնները հաղորդելով անոնց եւ կանխապէս յայտնեցին իրենց հաւանութիւնը ժողովի վճիռներուն, ասոնց օրինաւորութեան պայմանին տակ :

Միութեան ծրագիրը կը տարածուէր նաեւ միւս ոչ-յունածէս եկեղեցիներուն վրայ. բայց արեւելքի եկեղեցիներուն գլխաւորը իր ազդեցութեամբ եւ նշանա-

կութեամբ Յունածէս եկեղեցին ըլլալով, նախ անոր հետ սկսան գործառնութիւնները : Զի յիշուիլ թէ Բալէոլոգ կայսրը կամ Յովսէփ պատրիարքը պաշտօնապէս դիմում կատարեցին Հայոց կաթողիկոսին : Տրապիզոնի կայսրը, Յովհաննէս Դ. խոստացաւ դիւրութիւններ ընծայել անոնց՝ որոնք իր երկրէն դէպի արեւմուտք պիտի մեկնէին :

Այս նախապատրաստութիւնները տեսնելէն վերջ, նախ քան Իտալիա մեկնիլը, յունաց Յովսէփ պատրիարքը ու կայսրը, Աղղային ժողովի մը կոչեցին բիւզանդական կայսրութեան երեւելի եպիսկոպոսները եւ մեծ բաղմութիւն մը դիտնականներու եւ իշխաններու. Միութեան վերաբերող խնդիրները լուսարանելու, իրենց դիրքը ճշդելու եւ Միութեան շուրջ ընդհանուր ազդին տրամադրութիւնները իմանալու համար :

Այս ժողովին մէջ, Միութեան երեւելի գործիչներէն մէկը, Գեորգ Սքոլարիոս, դիտել տուաւ կայսեր եւ միւս ժողովականներու, որ «Եթէ քաղաքական դիտումներով մամբայ ելլեմք եւ Միութեան գործը քաղաքական դիտման գիւղանքի մը մը նկատենք, այն ատեն պիտի չհասնեմք փափաքուած նպատակին եւ կամ ձեռք բերուած միութիւնը տեսական պիտի չըլլայ» :

Ընտրուեցան ժողովին մասնակցող եւ Իտալիա մեկնող անձերը. միասին առնուեցան վարդապետական հակաճառութեանց ատեն փաստարկութեանց աղբիւր ծառայող զրքերը : 1437 Նոյեմբեր 24ին Յովսէփ պատրիարք իր խումբով ճամբայ ելաւ դէպ ի Իտալիա. իսկ կայսրը իր մէկ եղբոր յանձնելով կայսրութեան վարչութիւնը, իր միւս Դեմետրիոս եղբոր հետ միասին, պատրիարքէն մէկ օր վերջ իր հետեւորդներով մեկնեցաւ Իտալիա : Կայսեր եւ պատրիարքին կ'ընկերանային բաղմաթիւ եպիսկոպոսներ, վարդապետներ եւ բաղմութիւն մը իշխաններու եւ բարձրաստիճան պաշտօնեաներու. բոլորը 700 հոգի :

1438 Փետրուար 8ին յոյները Վենետիկ

հասան. Հասարակագիտութիւնը պաշտօնական շքեղ հանդէսով ընդունեցաւ զիրենք. ծովը ամբողջովին դրօշազարդուած էր պատերազմիկ նաւերով. կ'ըսուէի թէ հիւրընկալութեան ճոխութեան վրայ յոյները հիացած են: Վենետիկի մէջ հանդիսանալու դադարը առնելէն վերջ, Փետրուար 28ին յոյները ճամբանին շարունակեցին. Ֆերրարայի մօտերը զիրենք պաշտօնապէս դիմաւորելու եկան Եւզինէոս Դ. ի նուիրակները:

Մարտ 4ին մտան Ֆերրարա, ուր Քահանայապետին կողմէ պաշտօնապէս ընդունուեցան: Եւզինէոս Դ. հրամայեց որ ընդունելութեան ձեւակերպութիւնները յունական սովորութեան համաձայն ըլլան: Քահանայապետը նպատակին գերակշռութիւնը աչքի առնել ունենալով, նման պարագաներու մէջ միշտ զիջող դիրք բռնեց: Սէրը եւ Միութիւնը ամէն տեսակէտէ վեր դասեց, գիտնալով թէ ծնրադրութիւն կամ ոտնկացութիւն, աջահամբոյր կամ ուսահամբոյր եկեղեցւոյ մը սրբութիւնը կամ գերակշռութիւնը չէին կազմեր եւ թէ Արեւելեան ծէսը եւ Արեւելքի ժողովուրդին զգացումները նոյնքան սրբազան էին՝ որքան լատինականը, առանց իրարու դէմ հակասութիւններ ունենալու:

Պատմական իրողութեան նայելով ըսենք թէ ժամանակին Յոյները անկեղծօրէն համոզուած էին Միութեան բարիքներուն մասին, բայց զերծ չէին իրենց յունական մանկամտութիւններէն, որոնք իրերու մարդկային տկար կողմը կը կազմեն, բայց չափազանցութեան պարագային կը տուժեն սէրը եւ ճշմարտութիւնը: Յունական ոգին, անտեսելով կրօնական վարդապետութեանց հիմնական կէտերու նոյնութիւնը որ կար լատին եւ յոյն եկեղեցւոյ միջեւ, իր կրօնական ու ծիսական նախանձախնդրութեանց մէջ յաճախ ծէսէն աւելի պատուոյ տեսակէտներէ կ'առաջնորդուէր: Եւ ինչպէս պատմութիւնը կը ցուցնէ, յոյները յաճախակի գործածած են այս գէշքը: Պատմութիւնը կը հաստատէ նաեւ որ յունական կողմէն գտնուեցան Միութեան

հակառակողներ, ինչպէս Մարկոս Եւզինիկոս Եփեսոսի եպիսկոպոսը եւ Սիւրբ Րիւլոս պատմադիրը. բայց ասոնք յայտնի անհնադանդներ եղան նաեւ իրենց պատրիարքին հանդէպ: Կը հաստատենք նաեւ որ երկու կողմերը գտնուեցան երբեմն զժուար պարագաներու մէջ, բայց բարի կամքով եւ փոխադարձ զիջողութեամբ խնդիրները կարգադրուեցան:

Դէպքերու ընթացքին յառաջ կը բերենք այս օրինակներէն մէկ քանին, պարզապէս որովհետեւ անոնք պատմական իրականութիւններ եղած են, պատմութիւնը իր ամբողջութեան մէջ դնելու համար մեր ընթերցողներուն առջեւ:

Բանակցութիւնները սկսելէն առաջ, Յունաց կայսրը պահանջեց որ Ժողովին ներկայ գտնուէին նաեւ Արեւմուտքի աշխարհական իշխանութիւնները. Եւզինէոս Դ. թէպէտ ջանաց համոզել թէ աշխարհական իշխանութիւնները գործ չունէին եկեղեցական Ժողովի մը մէջ, բայց տեսնելով կայսեր կրկնումը, Միութեան դադափարականին համար արեւմուտքի արքունիքներուն թուղթեր գրելով, կատարեց պահանջը:

Երբ Ժողովին պատրաստութիւնները կը կատարուէին, յոյները ուրիշ պահանջներ դրին, այս անգամ հանդիսական արարողութեանց՝ տեղի ու աթոռի մասին: Կը պահանջէին որ Ժողովին նախագահական աթոռը յունաց կայսեր տրուէր, որ Քահանայապետէն աւելի բարձր բաղմէր. բայց ի վերջոյ ընդունեցան Քահանայապետին գերագահութիւնը:

Ֆերրարայի եկեղեցւոյ մէջ՝ որ Ժողովատեղին էր, պատրաստուեցան իւրաքանչիւրի աստիճանին պատշաճ աթոռներ. Աւագ խորանին մէկ կողմը կը գրաւէին լատինները, միւս կողմը յոյները: Սիւրբ Րիւլոս կը պատմէ թէ յունաց կայսրը նախքան Ժողովատեղին մտնելը՝ իր իշխաններէն մէկ քանին կը զրկէ, տեսնելու համար թէ լատիններու եւ յոյներու աթոռները հաւասարաչափ բարձրութեան վրայ դրուած էին թէ ոչ:

Յոյներու Ֆերրարա հասնելէն վերջ, Եւզինէոս Դ. բովանդակ քրիստոնեայ աշխարհին ծանուցումն ըրաւ քիչ օրեր յետոյ տեղի ունենալիք պատմական մեծ եղելութեան եւ բացատրեց գործին գերակշռութիւնը:

1438 Ապրիլ 9ին տեղի ունեցաւ Միութեան Ժողովին հանդիսաւոր բացումը: Բացի Յունաց պատրիարքէն եւ իր եպիսկոպոսներէն, Յունածէս եկեղեցին կը ներկայացնէին նաեւ Արեւելքի միւս երեք պատրիարքութիւնները, իւրաքանչիւրը իր նուիրակով: Գրիգոր Մամաս Պոլսոյ Տեղապահը կը ներկայացնէր Աղեփաւնդրիոյ պատրիարքութիւնը. Մարկոս Եւզինիկոս Եփեսոսի եպիսկոպոսը եւ Խսիդորոս Քիւեի (Ռուսաստան) եպիսկոպոսը՝ Անտիոքի պատրիարքութիւնը. Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը. իսկ Հերակլեայի Մետրապոլիտքիւնը կը ներկայացնէր Անտոն անուն մէկը:

Այս հանդիսաւոր բացումին բացակայ եղաւ Յունաց պատրիարքը՝ հիւանդութեան պատճառով. բայց շարադրեց նախաձեռնութիւնը իր կամքը, եւ մակ մը, որով կը յայտնէր իր կամքը, եւ նախ վերջ Ֆերրարայի Միութեան Ժողովին օրինաւորութիւնը, կը փափաքէր «Որ Արեւմուտքի ուժերը, մասնաւորապէս Պաղիլայի ժողովականները բոլոր գան միա՛նամ Ֆերրարայի Միութեան Սինոդին: Ով որ չընդունէր այս վերջին ժողովը, պիտի նկուրէր»:

Պատրիարքին այս նամակէն վերջ, յոյն եւ լատին լեզուներով կարգացուեցաւ Եւզինէոս Դ. ի ուղղած կոչը բովանդակ քրիստոնէութեան, որմէ վերջ յոյները եւ լատինները միաձայն հռչակեցին Ժողովին օրինաւորութիւնը: Անտիոք ժամանակագրութեան մը համաձայն Ապրիլ 9ի այս գրութեան մը համաձայն Ապրիլ 9ի այս եպիսկոպոսներ, որոնց անունները մեզի անծանօթ կը մնան⁽⁴⁾:

Շուտով կազմուեցաւ տասը լատիններէ եւ տասը յոյներէ բաղկացած յանձնա-

խումբ մը, յարակից թարգմաններով ու քարտուղարներով, որոնք նախապէս պիտի քննէին երկու եկեղեցիներուն միջեւ դաւանական անհամաձայնութեանց կէտերը, տարակարծութեանց պատճառները, վարդապետական աղբիւրները եւ հուսկ պիտի խորհրդակցէին Միութիւնը իրագործելու միջոցներուն մասին: Եւ այսպէս պատրաստուած նիւթը պիտի ներկայացնէին Ընդհանուր Սինոդին, որ բոլոր հարցերուն շուրջ վերջնական վճիռը պիտի տար:

Յոյներուն մէջ ծանօթ եւ կարողագոյն դէմքերն էին Պեսարիոն՝ Նիկիոյ եւ Մարկոս՝ Եփեսոսի արքեպիսկոպոսները, Քիւեի մետրապոլիտը եւ Գէորգ Սքոլարիոս իրաւագէտը: Լատիններուն մէջ՝ Ճիուլիոյ Զեղարինի եւ Ֆերմոյ Ալպերկաթի Ծիրանաւորները:

Յունաց կայսրը իր յանձնախումբին վերայ մետասաներորդ մըն ալ աւելցուց, աշխարհական իշխան մը, եւ յանձնարարեց իրեններուն որ երկու յանձնախումբերու գումարումներուն ժամանակ զգուշանան կարելի եղածին չափ դաւանական էական մասերուն շուրջ խօսք ընել. կ'ուզէր որ ասոնց մասին միայն ընդհանուր նիստերու առնել խօսուին, եւ ամէն պարագային՝ առանց կայսեր հաւանութեան վերջնական կարծիք կամ որոշում պիտի չյայտնէին:

Կայսրը դարձնալիօրէն տարօրինակ մանկամտութիւն մը ցոյց տուաւ իր կեցուածքին մէջ. օրինակ, վերի դրածը իրեններուն առջեւ չէզոքացուցիչ հանդամանք մըն էր, երբեմն ոչինչ նշանակութիւն ունեցող պարագաներու մէջ զիւրազրդիւ կ'արտայայտուէր, կամ փութկոտութիւն մը շուտով վերջացնելու Միութիւնը, մինչ ուրիշ պարագաներու մէջ ինք պատճառ կ'ըլլար Ժողովական նիստերը երկարելու եւ յաճախ պաշտօնական առիթներու մէջ կը ջատագովէր գործին սրբութիւնը:

(4) Ceeconi. 216:

բապտիզմը միաձայն յայտարարեցին, թէ «նոյն Հոգիէն առաջնորդուած Լատին եւ Յոյն Հայրերը նոյն վարդապետութիւնը կը քարոզեն»։ Իսկ կայսրը աւելցուց. «Եւ ես իբրեւ աշխարհական իշխանութիւն ինքզինքս պիտի եմքարկեմ եկեղեցւոյ վնասին, քանի որ Տիեզերական ժողովին մէջ Եկեղեցւոյ որոշումը անխախտ է»⁽⁶⁾։

Կայսրը տեսնելով թէ Միութիւնը իրականանալու վրայ էր, սկսաւ Եւզինէոս Դ-ի հետ խորհիլ նախապէս խոստացուած նպատակներու մասին թուրք վտանգին դէմ, այսինքն, Եւզինէոս Դ. իր կողմէն երեք-հարիւր զինուոր եւ երկու ցուկանաւ պիտի տրամադրէր Պոլսոյ պաշտպանութեան համար։ Երուսաղէմ գացող խաչակիր զինուորները Պոլսէն պիտի անցնէին։ Հարկի պարագային կայսեր տրամադրութեան տակ պիտի դնէր քսան պատերազմական մեծ նաւեր վեց ամսուան համար եւ պիտի յորդորէր արեւմուտքի քրիստոնեայ իշխանները որ օգնութեան փութային մասնակցաններուն դէմ։

Յունիս 3-ին դարձեալ բոլոր յոյները, կղեր թէ աշխարհիկ, կայսեր հետ միասին հաւաքուեցան պատրիարքին մօտ, ուր հարցուեցաւ իւրաքանչիւրի ազատ կարծիքը եւ հաւանութիւնը. պատրիարքը ըսաւ. «Եւ չեմ փոխեր նախնիքներէս ժառանգած վարդապետութիւնը (Ս. Հոգւոյն բխման...) բայց որովհետեւ լատինները մեզի ցոյց տուին որ լատին եւ յոյն սուրբ Հայրերը նոյնը կը վարդապետեն եւ թէ յոյններու Եւ Որդւոյնը (—*δὸς*) նոյն է լատիններու Եւ Որդւոյնը (Filioque) հետ, այս պատճառով ես կը միանամ լատիններուն»։ Բոլոր չըջակաները միակամ հաւանութիւն յայտնեցին իրենց Գլխուն⁽⁷⁾։

Ահա, թէ ինչպէս ուղղամիտ եւ անկողմնակալ դատաստան մը, միութեան կ'առաջնորդէր Պատրիարքը, որ պատմական ժողովրդի մը գլուխ կեցած ահագին պատասխանատուութեան մը տակ՝ չվարանեցաւ ճշմարտութեան առջեւ։

Յունիս 9-10 երբ Յունաց ներկայացուցիչները Եւզինէոս Դ-ի ելան, սա յայտարարեց.

«Շնորհոքն Աստուծոյ միութիւնը կատարուած է այս հարցիմ շուրջ եւ եթէ միւս խնդիրներն ալ շուտով պարզուին, այն ատեն միութիւնը պսակուած պիտի ըլլայ»։

Յունիս 10-ին՝ որ համաձայնութեան ըսկիզբն էր, յոյներուն համար սուգի օր եղաւ, որովհետեւ նոյն երեկոյին վախճանեցաւ իրենց Յովսէփ պատրիարքը։

Վախճանելէն առաջ պատրիարքը կը գրէ իր վերջին կտակը, որով կը յայտնէր միութեան մասին իր վերջին կամքը. «Յովսէփ աստուածային ողորմութեամբ Նոր Հռոմի՝ Պոլսոյ Արքեպիսկոպոս եւ Տիեզերական պատրիարք։ Կեանքիս վախճանին հասած եւ մարդկութեան բնդիանուր ֆակատագրին առջեւ գտնուելով, շնորհոքն Աստուծոյ, կ'ուզեմ որդիներուս գրաւոր բացայայտութիւն պարգիւ եւ ստորագրել այն հաւատքը գոր ես կը դաւանիմ։ Ուրեմն, այն ամէնը որ Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցին, որ Հռոմի մէջ է, կը ֆանչնայ եւ կը վարդապետէ, ես ալ կ'ընդունիմ զօրոնք եւ հանդիսապէս կը հաստատեմ որ կը միանամ իրեն այդ բոլորին մէջ։

«Նմանապէս կը ֆանչնամ Հայրերու հայրը իբրեւ գերագոյն քահանայապետ եւ ներկայացուցիչ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ Հին Հռոմի Պապը։ Կ'ընդունիմ նաեւ Քաւարանը. այս ըսածներուս հաւաստիք ես կը ստորագրեմ»։

9 Յունիս 1439⁽⁸⁾

Յաջորդ օրը Յոյները հանդիսաւոր թաղում կատարեցին իրենց պատրիարքին. մարմինը ամփոփեցին Սանթա-Մարիա-Նովելլա եկեղեցւոյն մէջ եւ սովորութեան համաձայն ինն օր սուգ կատարեցին։

Սուգի օրերուն սակայն բանակցութիւնները շարունակուեցան։

(6) Hefele. 1006:

(7) Hefele. 1009:

(8) Մասնաւոր թուականի մասին պատմագիրներու քով անհամաձայնութիւն կայ. հաւանական թուական կը թուի Յունիս 10: Hefele. 1014:

Քաւարանի եւ Սրբազործման բառերուն շուրջ հարցը շուտով լուծուեցաւ. մանաւանդ թէ յոյները իրենք ըսին թէ, այս կէտերը հերձուածին իսկական պատճառներուն մէջ չէին դասեր եւ լատիններուն հետ նոյն վարդապետութիւնը կ'ընդունէին։

Հռոմի Քահանայապետին Գլխաւորութեան հարցը կը մնար. Գլխաւորութիւն ոչ միայն պատուոյ, այլ ընդհանուր Եկեղեցւոյն վրայ Պատուոյ եւ Կառավարութեան իրաւունքը։

Մէջտեղ բացայայտ կեցած էր Յոյն Եկեղեցւոյ Հայրերուն դաւանութիւնը, հանդուցեալ Պատրիարքին դաւանութիւնը ու կամքը. զանազան առիթներու մէջ նոյնպէս արտայայտուել էին նաեւ ուրիշներ. բայց հաստատ հիմերու վրայ դնելու եւ յստակօրէն պարզելու համար ուղիղ վարդապետութիւնը, յունիս 26-ին երկու կողմերուն համազօյններուն մէջէն վեց վեց անձեր ընտրուելով՝ կազմուեցաւ յանձնախումբ մը, որ պիտի լուսարանէր մինչեւ այն ատեն մութ մնացած կէտերը եւ պիտի զբաղէր Միութեան կոնդակին խմբագրութեամբ։

Վերջնական համաձայնութիւնը շատ չուշացաւ։ Յոյները ճանչցան Հռոմի Քահանայապետին պատուոյ եւ Կառավարութեան Գլխաւորութիւնը բովանդակ Եկեղեցւոյ վրայ։ Բացատրական վերջին փոփոխութիւնները կատարուեցան եւ բոլոր ժողովականներուն առջեւ կարդացուեցան. երկու կողմերու վճռական հաւանութիւնը տալէն վերջ, Յունիս 4-ին պատրաստուած էր Միութեան կոնդակը. յուլիս 5-ին կայսեր պալատին մէջ յոյները առանձին ստորագրեցին Միութեան կոնդակը, լատին երեք եպիսկոպոսներու եւ քարտուղարի մը ներկայութեան։ Նոյն օրը յոյներէն վերջ ստորագրեցին լատինները, Եւզինէոս Դ-ի պալատին մէջ, տասը յոյն վկաներու առջեւ։

Յունիս 6-ին մեծ հանդիսաւորութեամբ ձիրենցէի մայր եկեղեցւոյն մէջ, պատա-

րազի ժամուն հրատարակուեցաւ Միութեան կոնդակը յունարէն եւ լատինարէն խմբագրուած, որ կը սկսէր. «Չուարճացին երկինք եւ ցնծացէ երկիր», որով կը վերահաստատուէր նախկին Միութիւնը, եւ ժամանակակից մեծ ղէմքերու ջանքերը կը պսակուէին յաջողութեամբ եւ խոստովանալից ապագայ մը կ'երաշխաւորուէր։

Երկու բնագիրներուն հանդիսաւոր ընթերցումէն վերջ, յոյները եւ լատինները բարձրաձայն յայտնեցին իրենց հաւանութիւնը կատարուած Միութեան սուրբ դործին, որուն յաջորդեց քահանայապետական ձայնաւոր պատարագը, բոլոր ժողովականներու ներկայութեան։

Յոյները Միութեան իրենց նշան Քահանայապետին անուան յիշատակութիւնը անցուցին իրենց ծիսական մատենաներուն մէջ⁽⁹⁾։

Եւզինէոս Դ. Յունական ծէսին, եկեղեցական սովորութեանց ու արարողութեան շուրջ ոչ մէկ փոփոխութիւն պահանջանք, ուղեց որ մնան ինչպէս որ են։ Ոմորուած հացով պատարագելու մասին ոչ մէկ զփռարութիւն ցոյց տուաւ, եւ ոչ իսկ հակաճառութիւն եղաւ ասոր նկատմամբ։ Իրաւունքներ շնորհեց յոյներուն, այն թեմերուն մէջ ուր լատին եւ յոյն խառն կ'ապրէին եւ լատինին հետ կը դրանուէր յոյն թեմական մը։

Քանի մը օր վերջ Վենետիկի մէջ պատրաստ կեցած էին առաքաւորականները յոյներու վերադարձի ուղեւորութեան համար. 1439 Օգոստոս 26-ին յոյներէն մաս մը ճամբայ ելաւ դէպի Կ. Պոլիս, միւս մասը կայսեր հետ դեռ բաւական ժամանակ մնաց Ձիրենցէ։ Ճամբու բոլոր ծախսերը կատարուեցան Եւզինէոս Դ-ի կողմէն։

Հ. ԵՍԱՅԻ ԳՈՌԻՋԵԱՆ

(Շարունակելի)

(9) Hefele. 1048: Ինչ որ վերջը ըրաւ նաեւ Ղպտի եկեղեցին. Hef. 1072: